

Jean-Jacques Rousseau

Mijn hart is gelouterd in de smeltkroes van de tegenspoed

Deel 1: Zo jong en dan al langs stad en land zwerven, het is werkelijk treurig

Jean-Jacques Rousseau werd op 28 juni 1712 in Genève geboren. Hij groeide op in Zwitserland maar in Frankrijk zou hij het grootste deel van zijn leven doorbrengen. Rousseau overleed op 66-jarige leeftijd op 2 juli 1778 in Ermenonville, waar hij op uitnodiging van markies de Girardin verbleef. Een jaar na de Franse revolutie in 1794 werd zijn stoffelijk overschot naar het Panthéon in Parijs gebracht.

In 1766, toen Rousseau op de vlucht voor de Franse justitie en op uitnodiging van de Schotse filosoof David Hume in Engeland verbleef, legde hij de eerste hand aan zijn *Confessions*. Het was Rousseaus eerste autobiografische geschrift dat in 1782 (deel 1) en 1789 (deel 2) verscheen. Na de *Bekentenissen* volgden er nog twee autobiografische werken, *Rousseau, juge de Jean-Jacques*, *Dialogues* en ten slotte *Rêveries du promeneur solitaire*. Evenals de *Bekentenissen* verschenen deze werken postuum in 1782.

De *Dialogen*, een boek dat nooit in het Nederlands is vertaald, is een geschrift waarin Rousseau zich verweert tegen de talloze beschuldigingen die tegen hem zijn geuit. In een dialoog met zichzelf probeert hij alle kritiek te ontzenuwen en wil hij zijn ware ik naar voren brengen. De *Rêveries* zijn wel in het Nederlands vertaald. De bundel is verschenen onder de titel *Overpeinzingen van een eenzame wandelaar*. In dit werk zijn de verslagen van 10 wandelingen opgenomen, waarin Rousseau filosofeert over het bestaan en hij terugblijkt op zijn bewogen leven.

In de *Overpeinzingen van een eenzame wandelaar* is een vrij gelaten Rousseau aan het woord. Hoewel hij zich nog steeds met vuur verdedigt tegen het (vermeende) onrecht dat hem is aangedaan en hij zich nog altijd beklagt over de misère in zijn leven, is de toon al wat afstandelijker en milder dan in *Bekentenissen*. Rousseau doet in het eerste deel (boek 1 tot en met 6), dat loopt tot 1741 het jaar waarin hij naar Parijs vertrekt, nog vrij neutraal verslag van de belevenissen uit zijn jeugd.

In het tweede deel van *Bekentenissen* (boek 7 tot en met 12), waaraan hij na een rustperiode van 2 jaar begon te schrijven, is de toon veranderd. Rousseaus terugblik werd sterk gekleurd doordat hij zowel uit Frankrijk als Zwitserland was weggehoond en verjaagd. In deel 2 spreekt een onteerd, gekwetst en gedesillustioneerd man. Want ondanks dat Rousseau inmiddels in heel Europa beroemd was geworden door zijn geschriften, was hij maatschappelijk uitgerangeerd. Zijn non-conformistische opvattingen over opvoeding, geloof en politiek waren er de oorzaak van dat hij in ongenade was gevallen bij het establishment.

Maar ook zijn voormalige vrienden en medestanders, zoals bijvoorbeeld de filosoof Denis Diderot, lieten hem links liggen. Voor hen ging Rousseau weer niet ver genoeg, onder ander omdat hij de religie niet afzwoer en hij sceptisch was ten aanzien van het vooruitgangsgeloof. Maar hier speelden ook onderlinge rivaliteit en talrijke persoonlijke meningsverschillen een rol, zoals we nog zullen zien.

Door dit alles was Rousseau in zijn nadagen verworpen tot een eenzame, tamelijk verbitterde, maar trotse denker. Een bespiegeld wandelaar die zijn lot zo goed en zo kwaad als het ging probeerde te dragen. En een gedreven botanicus, die de natuur bestudeerde en in kaart bracht. Maar ondanks dat de natuur hem kalmeerde, kon Rousseau ook hier niet volledig tot rust komen want hij werd voortdurend geplaagd door echte en ingebeelde complotten tegen zijn persoon. Deze levensomstandigheden kleuren sterk Rousseaus *Bekentenissen*, althans zeker het tweede deel van zijn memoires.

Rousseau betuigt vaak spijt in zijn memoires. Als hij niet zo dom was geweest om de pen ter hand te nemen, dan was het volgens hem niet zo'n vaart gelopen en had hij de problemen niet over zichzelf afgeroepen. Menigmaal betreurt Rousseau in *Bekentenissen* dat hij is gaan schrijven. De ellende is volgens hem allemaal begonnen met zijn *Discours sur les sciences et les arts* (1751), waarmee hij een prijsvraag van de Academie van Dijon won, en waarmee hij op slag bekend werd. De desbetreffende passage uit zijn memoires is beroemd geworden. Rousseau was op weg naar Diderot, die op dat moment gevangen zat in Vincennes vanwege een van zijn publicaties. Rousseau las over de prijsvraag in het blad *Mercure de France* en raakte tijdens zijn wandeling in een soort extase. De goddelijke inspiratie daalde als het ware op hem neer, en met fatale gevolgen: "Heel de rest van mijn leven en mijn lijden was het onvermijdelijke gevolg van dat moment van zinsverbijstering"(386). Het schrijven bracht hem roem, maar stortte hem ook in het ongeluk.

Dat Rousseau zich heeft ontwikkeld tot een *philosophe*, lijkt een grillige speling van het lot te zijn wanneer je het eerste deel van *Bekentenissen* leest. Op grond van zijn achtergrond en jeugd had niemand dat kunnen vermoeden. Rousseau zelf allerminst. Maar hij zou evenzeer verbaasd zijn geweest wanneer hij zou hebben geweten wat wij nu weten, namelijk dat hij de geschiedenis is ingaan als een van de invloedrijkste wijsgeren van de Verlichting. Zijn *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (1755) is een mijlpaal in de cultuurfilosofie. Het staatkundige vervolg op *Het vertoog over de ongelijkheid, Du Contrat Social* (1762), is een van de belangrijkste geschriften uit de politieke filosofie van die tijd en heeft onder meer de Franse revolutie geïnspireerd. Zijn boek *Emile* (1762) veroorzaakte bij verschijning veel ophef en is een klassieker geworden op pedagogisch gebied. Zijn roman in briefvorm *Julie ou la nouvelle héloïse* (1761) was destijds zeer populair en is een van de literaire wegbereiders van de romantiek geworden. En ten slotte wordt zijn *Confessions* tegenwoordig aangemerkt als het eerste moderne autobiografische geschrift. Welke filosoof of schrijver uit de 18e eeuw kan hem dat nazeggen? Rousseaus belangrijkste rivalen uit die tijd, Voltaire en Diderot, in ieder geval niet.

Toch hield Rousseau zich aanvankelijk niet zozeer met filosofie en literatuur bezig maar met muziek. Toen Diderot hem vroeg om een bijdrage aan de *Encyclopédie* te schrijven was dat niet vanwege zijn filosofische inzichten, maar vanwege zijn kennis van muziek. Niet dat die kennis nou zo groot was want Rousseau geeft in het eerste deel van *Bekentenissen* toe dat hij als muziekleraar aanvankelijk van toeten noch blazen wist. Hij blufte maar wat, viel geregeld door de mand en probeerde zoveel mogelijk van anderen, die er meer verstand van hadden, op te steken. Ondanks zijn gebrekkige kennis kreeg hij het overigens wel voor elkaar een nieuw

systeem te bedenken voor muzieknotatie, hetgeen hem enige bekendheid schonk ofschoon het notatiesysteem nauwelijks navolging vond. Rousseau componeerde ook een opera. *Les muses galantes* werd zelfs met succes aan het hof uitgevoerd. Het leverde Rousseau nog meer aanzien op en gaf hem entree tot de toonaangevende kringen van Parijs. Overigens zou muziek in zijn loopbaan een blijvende rol spelen omdat Rousseau voor een deel in zijn levensonderhoud voorzag met het kopiëren van bladmuziek. Het was zijn vaste bron van inkomsten.

Rousseaus muzikale ontwikkeling laat een belangrijke kwaliteit van Rousseau zien, namelijk zijn autodidactisch vermogen. Van jongs af aan las hij alles wat hij te pakken kon krijgen en Rousseau wist zich zo steeds verder te ontwikkelen. Zijn vader stimuleerde hem. In *Bekentenissen* schrijft Rousseau dat hij en zijn vader elkaar geregeld nachten lang voorlezen uit de bibliotheek van zijn moeder. Zelf zegt hij hierover:

Door deze boeiende lectuur en de daaropvolgende gesprekken tussen mijn vader en mij, werd die onafhankelijke en republikeinse geest gevormd, dat ontembare en trotse, geen juk of dienstbaarheid duldende karakter... (17)

Rousseau kreeg van huis uit niet veel meer mee want hij moest het al vroeg in zijn leven zonder familie stellen. Zijn moeder was kort na zijn geboorte overleden. Zijn broer, die werd opgeleid tot klokkenmaker - het beroep van zijn vader - wilde niet deugen en nam de benen naar Duitsland. Hij liet nooit meer iets van zich horen. En ook Rousseaus vader liet hem, na een conflict met het gezag van Genève, in de steek. Hij nam de wijk naar Nyon en vestigde zich daar. Rousseau werd op 10-jarige leeftijd onder de voogdij van zijn oom geplaatst.

Rousseau ging samen met zijn neef in de kost bij een predikant, was kort in de leer bij een griffier en vervolgens bij een graveur, waar hij slecht werd behandeld. Hij liep weg en kwam bij een pastoor terecht, die hem tot het katholicisme wilde bekeren. Om dit te bereiken stuurde hij de 16-jarige Rousseau naar Annecy, naar mevrouw de Warens. Zij was een 28-jarige jonkvrouw die het protestante geloof had afgezworen en onder bescherming stond van Victor Amadeus II van Savoye, de katholieke koning van Piëmont-Sardinië. Mevrouw de Warens gaf Rousseau onderdak en op aanraden van een gast stuurde ze hem door naar een tehuis voor bekeerlingen in Turijn. Rousseau verbleef er enige tijd, was daarna korte tijd lakei bij een Italiaanse gravin en na haar dood werd hij secretaris. Vervolgens keerde hij terug naar mevrouw de Warens en op haar initiatief werd hij seminarist. Na omzwervingen in Zwitserland en Frankrijk vond hij dankzij haar contacten een baan bij het kadaster in Chambéry. Het werk beviel hem echter niet en Rousseau besloot zijn passie te volgen en muzieklessen te gaan geven.

De moederlijke band met mevrouw de Warens - hij noemt haar in *Bekentenissen* steevast Maman - veranderde in een liefdesrelatie. Ze gingen samen op het platteland op het landgoed Les Charmettes wonen en dit werd Rousseaus gelukkigste tijd. Hij werkte wat op het land, las veel boeken en genoot van de natuur. Maar toen hij op een dag naar Montpellier was gereisd om een arts te raadplegen, merkte hij bij zijn terugkeer dat een andere jonge man zijn plaats had ingenomen. De relatie met mevrouw de Warens bekoelde daardoor en Rousseau besloot te vertrekken. Hij werd huisleraar bij haar vriendin, maar na korte tijd besloot hij door te reizen naar Parijs om daar zijn systeem voor muzieknotatie aan de man te brengen. Hier eindigt het eerste deel van *Bekentenissen*.

Mevrouw de Warens

Deel 2: Men bereikt in Parijs alleen iets via de vrouwen

Van Parijs naar Montmorency

In de herfst van 1741 kwam Rousseau in Parijs aan. Hij was bijna 30 jaar oud. Rousseau had een aantal aanbevelingsbrieven van een kennis op zak en die brachten hem bij mevrouw Dupin. Zij ontving in haar salon een zeer exclusief gezelschap, waaronder de bekende filosoof Voltaire. Daar leerde hij ook haar stiefzoon mijnheer de Francueil kennen, met wie hij bevriend raakte. Via een ander contact kreeg hij een baan aangeboden als secretaris van de ambassadeur van Venetië. Rousseau bezweek voor het lucratieve aanbod en reisde af naar Venetië. Na een conflict met de ambassadeur keerde hij echter weer naar Parijs terug. Daar ontmoette hij Thérèse Levasseur, een ongeschoold dienstmeisje, met wie Rousseau zijn verdere leven zou delen. Pas op latere leeftijd gingen ze met elkaar trouwen.

Toen Rousseaus eerste kind werd geboren voelde hij zich niet in staat om het op te voeden en hij en Thérèse legden het kind op advies van kennissen te vondeling. Ook de vier kinderen die daarna werden geboren werden allemaal te vondeling gelegd. Dit is Rousseau zijn leven lang aangerekend en soms leek hij zelf zijn daad te betreuren. Niettemin schrijft hij in *Overpeinzingen van een eenzame wandelaar* dat hij toch weer dezelfde beslissing had genomen als hij het opnieuw had moeten doen. Hij had namelijk zelf niet de gelegenheid om zijn kinderen op te voeden en hij wilde de opvoeding niet aan zijn vrouw en haar familie overlaten. Die zouden de kinderen maar verwend hebben en monsters van ze hebben gemaakt. Zijn kinderen waren dan ook beter af in het vondelingenhuis, meende Rousseau (127-128).

Rousseau prijst zichzelf in *Bekentenissen* voortdurend voor zijn eerlijkheid en oprechtheid. Hij schrijft zelfs dat hij iets gaat ondernemen dat nog nooit door iemand is gedaan en dat niet zal worden nagevolgd, namelijk hij wil in zijn memoires een mens laten zien zoals die werkelijk is. Nochtans krijg je niet de indruk dat Rousseau altijd even waarheidsgetrouw is over de kinderkwestie. Rousseau vertelt meerdere malen open en eerlijk over het te vondeling leggen van zijn kinderen (377-379, 393-394, 456-457, 610-611, 650). Hij toont soms berouw en geeft toe dat hij zijn verantwoordelijkheid niet heeft genomen, maar hij gaat nergens heel diep op de kwestie in.

Zeker t.a.v. zijn motieven is een zeker wantrouwen gerechtvaardigd. Eerst zegt hij in *Bekentenissen* dat hij op sleptouw is genomen door kennissen en dat hij zich heeft aangesloten bij een gebruik dat in Frankrijk gemeengoed was. Dan zegt hij dat hij de opvoeding niet aan zijn vrouw en haar familie kon overlaten. Zijn kinderen zouden daarom beter af zijn in het vondelingenhuis. Maar de redenen die Rousseau opgeeft lijken gezocht en zijn geen van allen erg geloofwaardig.

Hoe meer Rousseau de eerlijkheid en oprechtheid van zijn memoires benadrukt - en dat doet hij voortdurend - hoe minder je geneigd bent hem te geloven. Voor de lezer van *Bekentenissen* is het soms behoorlijk schimmig wat er nu precies speelt. Het summiere voorwoord en de 6 pagina's met noten geven te weinig informatie over bepaalde zaken. Het boek ontbeert een uitgebreid notenapparaat en een nawoord waarin bepaalde onduidelijkheden worden opgehelderd.

In *Bekentenissen* geeft Rousseau weinig toelichting op zijn geschriften. Hij heeft het voornamelijk over de mensen met wie hij verkeert, hoe zij met hem omgaan en hij op hen reageert. Maar Rousseau gaat nauwelijks op zijn ideeën en publicaties in. Op een gegeven moment werd hij uit Môtiers verjaagd, maar als lezer kom je niet precies te weten wat nu eigenlijk precies de reden was van de volkswoede. Je weet wel dat zijn *Lettres écrites de la montagne* de geestelijkheid in rep en roer had gebracht, maar je weet niet precies waarom. Hetzelfde geldt voor de consternatie die *Emile* veroorzaakte. Dat is een belangrijk gemis dat je de uitgever mag aanrekenen.

Ook op het gebied van Rousseaus persoonlijke relaties is lang niet alles even helder. De kleine kring vrienden, geliefden en vakgenoten waarin Rousseau zich bewoog was een complexe kliek. Suggesties, geroddel over en weer, ondoorzichtige spanningen en ruzies, wederzijdse verdachtmakingen, zij dragen er allemaal aan bij dat je als lezer de onderlinge verhoudingen soms niet goed op waarde kunt schatten. Spreekt Rousseau in *Bekentenissen* de waarheid of probeert hij zijn voormalige vrienden zwart te maken? Of probeerden ze hem is diskrediet te brengen? Zonder externe bronnen kun je de twijfels hierover niet wegnemen. Toch dringt de vraag zich onvermijdelijk op omdat een aanzienlijk deel van het tweede deel van Rousseaus memoires juist over die relaties gaat. In dit groepje spelen een aantal figuren een hoofdrol.

Nadat Rousseau was teruggekeerd in Parijs, na zijn verblijf in Venetië, trad hij als een soort secretaris in dienst van mevrouw Dupin en mijnheer de Francueil. Rousseau raakte bevriend met andere Verlichtingsdenkers als Diderot en Condillac. Via Diderot leerde hij D'Alembert kennen, die samen met Diderot de redactie voerde over de *Encyclopédie*. Rousseau maakte verder kennis met baron Grimm, een vriend van Diderot. Rousseau op zijn beurt introduceerde Diderot en Grimm bij mevrouw d'Épinay, die evenals mevrouw Dupin intellectuelen en kunstenaars om zich heen verzamelde in haar salon. Rousseau leerde mevrouw d'Épinay kennen via zijn vriend mijnheer de Francueil. Mijnheer de Francueil was op dat moment de minnaar van mevrouw d'Épinay en had bij haar twee kinderen verwekt. Na een breuk tussen de geliefden werd daarna baron Grimm de minnaar van mevrouw d'Épinay. En ten slotte was er naast de groep rondom mevrouw d'Épinay nog een kring rondom baron d'Holbach. Hier kwamen alle intellectuelen en wetenschappers samen die in de Verlichting een rol van betekenis speelden.

Wat in *Bekentenissen* steeds weer naar voren komt is het belang van sociale relaties voor het bereiken van maatschappelijk succes. Als je over aanbevelingsbrieven van de juiste mensen beschikte dan kon je onderdak vinden, werk krijgen en doordringen tot bepaalde kringen. Als je die contacten niet had, of als je in ongenade viel, zoals Rousseau later overkwam, dan kwam je maatschappelijke positie in gevaar. Tegen die achtergrond is het niet verwonderlijk dat Rousseau in *Bekentenissen* aan die relaties zoveel aandacht besteedt. Zeker niet wanneer je bedenkt dat hij afkomstig was uit een eenvoudig kleinburgerlijk milieu en zich omhoog had gewerkt tot de adellijke en burgerlijke kringen net onder de top van het hof.

De erkenning van die kringen was voor Rousseau van groot belang, mede omdat mensen uit deze sociale laag, mevrouw de Warens, mevrouw Dupin, mevrouw d'Épinay en mijnheer de Francueil hem financierden en deels in zijn levensonderhoud voorzagen. Mevrouw d'Épinay werd in Parijs zijn beschermvrouwe. Zij gaf Rousseau niet alleen geld maar liet hem ook in haar buitenhuis de *Ermitage* in Montmorency wonen. Dit vrijgevege gebaar was in die tijd overigens een tamelijk gangbare manier om schrijvers, kunstenaars en intellectuelen te ondersteunen. Mevrouw d'Épinay ontfermde zich liefdevol over Rousseau, bewonderde hem en omgekeerd inspireerde hij haar tot schrijven. Maar de vriendschap hield geen stand en sloeg uiteindelijk zelfs om in openlijke vijandschap.

Denis Diderot

Onenigheid met Diderot

Diderot speelde ook een rol in de ruzie tussen Rousseau en mevrouw d'Épinay, zoals we nog zullen zien. Diderot en Rousseau waren aanvankelijk goede vrienden. Diderot stimuleerde Rousseau om zijn filosofische bespiegelingen op papier te zetten. Ze debatteerden, wisselden gedachten uit en bekritiseerden elkaars werk. Aanvankelijk nog in een vriendschappelijke sfeer. Maar Rousseau probeerde zich al snel aan Diderot's invloed te onttrekken en wilde zijn eigen weg gaan. Zo schrijft Rousseau in *Bekentenissen* dat dankzij Diderot zijn werk een harde toon en sombere kleur kreeg en dat dit uit zijn geschriften verdween toen Diderot er niet langer invloed op uitoefende (427, 445).

Opmerkelijk is dat Anneke Brassinga in haar nawoord van Diderot's *Brieven aan Sophie* (Privé-domein nr. 201) precies het tegenovergestelde schrijft. Zij meent dat indien Diderot en Rousseau vrienden waren gebleven dan had Rousseau "ons wellicht niet opgezadeld met zijn paranoïde absolutistische geschriften die veel argumenten voor tirannie 'in het belang van het volk' hebben opgeleverd, en voor 'de wil in het algemeen', die genadeloos elk mens afzonderlijk aan zich kan onderwerpen – vraag niet met wat voor middelen." (720).

Brassinga doelt hier zeer waarschijnlijk op *Du Contrat Social*. In dit politieke geschrift ging Rousseau een stap verder dan zowel Montesquieu als Voltaire. Terwijl Montesquieu de aristocratie de macht toebedacht en Voltaire die rol zag weggelegd voor de hoogste lagen van de bourgeoisie, was Rousseau het meest radicaal in zijn keuze voor de soevereiniteit van het gewone volk (1979:55). Maar om nu te suggereren dat Rousseaus werk argumenten heeft aangedragen voor tirannie of staatsterreur in naam van het algemeen belang en dat dit niet zo was geweest als Diderot zijn vriend was gebleven, is baarlijke nonsens. De invloed van Rousseaus denken op bijvoorbeeld de Franse revolutie wordt overschat, hoewel Robespierre en sommige andere revolutionairen volgelingen van Rousseau waren (1980:176, 1979:337). Rousseaus denken was weliswaar revolutionair, maar hijzelf was het niet. Hij was eigenlijk

tegen revolutie vanwege de maatschappelijke wanorde die dit met zich meebracht (1980:176, 1989:175). Hij stond een geleidelijke hervorming van de maatschappij voor. En wat de scherpe kantjes van zijn denken betreft, die waren er volgens Rousseau juist dankzij Diderot.

Zo bestaan er wel meer onjuiste opvattingen over Rousseau. Hij werd en wordt vaak afgeschilderd als een primitivist die terug naar de natuur wilde. Dit onjuiste idee is vooral de wereld in geholpen door Voltaire, die Rousseau ooit in een brief schreef dat hij na het lezen van het *Vertoog over de ongelijkheid* 'zin kreeg om op handen en voeten te gaan lopen' (1980:97). Het historische misverstand van Rousseaus primitivisme is het resultaat van een onjuiste lezing van zijn *Vertoog*, waarin Rousseau geenszins pleit voor een terugkeer naar de natuurstaat, al was het maar omdat hij die terugkeer niet alleen onwenselijk maar ook onmogelijk acht. Het is ironisch dat een rationalist als Diderot zich daarentegen wel schuldig maakte aan de idealisering en verheerlijking van de primitieve natuurmens (1980:218).

Wellicht heeft het feit dat Rousseau dit stigma wel kreeg opgeplakt en Diderot niet, te maken met Diderot's ondubbelzinnige keuze voor de vooruitgang, de civilisatie en het leven in de stad, terwijl Rousseau de voorkeur gaf aan de eenvoud van het platteland en het leven in de natuur. Toen Rousseau Parijs de rug toekeerde en in het buitenhuis van mevrouw d'Épinay op het platteland ging wonen, probeerde Diderot van alles om hem in Parijs terug te krijgen. Zo betoogde hij dat Rousseaus oude schoonmoeder vanwege de aanstaande winter voor haar gezondheid en verzorging veel beter af was in de stad dan in Montmorency, waar geen artsen waren (500-504). Rousseau reageerde geprikkeld op de bemoeizuchtige Diderot en diens medestanders in deze kwestie.

De bom ontplofte toen Diderot in een stuk schreef "Een goed mens leeft in de gemeenschap, alleen een booswicht zoekt de eenzaamheid" (499, citaat uit 1995:13). De kluisenaar Rousseau voelde zich aangesproken en niet helemaal zonder reden (1989:1565). Diderot maakte in zijn antwoord op een brief van Rousseau de zaak nog erger. Hij maakte opnieuw een toespeling op Rousseaus oude schoonmoeder. Rousseau, op zijn beurt, verdedigde zich door te antwoorden dat zijn schoonmoeder zelf in Montmorency wilde blijven, dat artsen haar toch niet van haar kwaal af konden helpen en dat de lucht op het platteland juist levens verlengde. Zijn weigering om naar Parijs te gaan was met het oog op de oude vrouw geenszins misdadig. Alsof er alleen in Parijs oude mensen leefden en konden overleven, riposteerde Rousseau.

Rousseaus schoonmoeder was slechts een aanleiding voor de ruzie want de echte reden van de ergernis zat veel dieper. Rousseau had zijn neus vol van Diderot's betweterigheid en bemoeizucht (1989:1086). Hij was geïrriteerd door Diderot's "onvermoeibare hardnekkigheid om altijd en eeuwig mijn neigingen, voorkeuren, manier van leven, alles wat alleen mijzelf aanging, te dwarsbomen" (500). Hij was verontwaardigd "dat een man die jonger was dan ik mij met alle geweld als een kind wilde behandelen" (500). En verder verweet hij Diderot dat hij zijn beloften niet nakwam en bij vele afspraken gewoon niet kwam opdagen.

Rousseaus grieven waren niet helemaal onterecht. Diderot bemoeide zich inderdaad met Rousseaus gang van zaken en hij ondernam meermaals pogingen om Rousseaus leven bij te sturen. Een voorbeeld van Diderot's bemoeizucht betreft het jaargeld dat Rousseau van de koning had kunnen incasseren naar aanleiding van de opvoering van zijn opera. De koning wilde Rousseau ontvangen en hem het geld toekennen, maar Rousseau durfde de ontvangst niet aan uit angst een blunder te slaan en hij liet verstek gaan. Daardoor verloor hij het jaargeld, maar behield wel zijn onafhankelijkheid en meningsvrijheid. Diderot reageerde verontwaardigd op Rousseaus lichtzinnige opstelling ten aanzien van het geld. Hij bracht

Rousseau speciaal een bezoek om hem hierover de les te lezen. Diderot wees Rousseau op zijn verantwoordelijkheden als kostwinner en probeerde hem te overtuigen het jaargeld alsnog te innen. Maar Rousseau hield voet bij stuk (418-419). Dit was hun eerste aanvaring.

De onenigheid tussen Rousseau en Diderot heeft te maken met onderlinge rivaliteit en verschil van inzicht over persoonlijke en filosofische kwesties. Rousseau voelde zich beoordeeld en veroordeeld door Diderot in zijn doen en laten. Ruzies en woordenwisselingen werden wel weer bijgelegd, maar de verwijdering bleef. In 1758 kondigde Rousseau publiekelijk zijn breuk met Diderot aan in zijn *Lettre à M. d'Alembert sur les spectacles*.

Mevrouw d'Épinay

Baron Grimm

Mevrouw d'Houdetot

Het conflict met mevrouw d'Épinay

Rousseaus relatie met mevrouw d'Épinay speelde in zijn persoonlijke leven een belangrijke rol. Als zijn beschermvrouwe gaf zij hem een financiële toelage en huisvestte ze Rousseau in haar buitenhuis. Ze bezochten elkaar regelmatig en ze schreven elkaar talloze brieven. In *Bekentenissen* kom je niet aan de weet of er ook nog meer speelde tussen hen. Was Rousseau ook haar minnaar? Rousseaus vriend, baron Grimm, was na mijnheer de Francueil de minnaar geworden van mevrouw d'Épinay. Rousseau schrijft dat ze “beminnelijk, intelligent en talentvol”(379) was, maar hij viel niet op haar want ze was “heel mager, heel bleek en haar boezem was even vlak als mijn hand”(452). Niettemin meende Saint-Lambert, de minnaar van mevrouw d'Houdetot (de schoonzuster van mevrouw d'Épinay) dat Rousseau wel degelijk verliefd op mevrouw d'Épinay was (1989:1143).

Of hij nu verliefd op haar was of niet, Rousseau voelde zich beslist niet altijd even prettig bij de relatie met mevrouw d'Épinay. Hij was haar enerzijds dankbaar voor haar vrijgevigheid maar anderzijds ervoer hij de band ook als verstikkend. Hij moest telkens komen opdraven als het haar schikte en dan moest hij naar haar luisteren terwijl ze uit haar geschriften voorlas (451-452). Rousseau voelde zich beperkt in zijn bewegingsvrijheid en dat beviel hem allerminst. De relatie bekoelde definitief toen Rousseau verliefd werd op haar schoonzuster, mevrouw d'Houdetot.

Rousseau zinspeelt in *Bekentenissen* op het feit dat mevrouw d'Épinay om die reden jaloeers was op mevrouw d'Houdetot (490). Als mevrouw d'Épinay al iets voor Rousseau voelde dan was haar jaloezie niet zonder reden. Mevrouw d'Houdetot was Rousseaus grote liefde. Maar omdat zij al een minnaar had, mijnheer Saint-Lambert, had Rousseau weinig kans op een liaison met haar. De verhouding raakte in opspraak toen Saint-Lambert over Rousseaus verliefdheid en zijn omgang met mevrouw d'Houdetot werd ingelicht.

De vraag is door wie Saint-Lambert werd ingelicht. In *Bekentenissen* schrijft Rousseau dat hij mevrouw d'Épinay van dit verraad verdacht (492). Zij zou Saint-Lambert geschreven hebben of zou de boodschap via haar minnaar baron Grimm aan hem hebben overgebracht om de verhouding in de kiem te smoren. Mevrouw d'Épinay zou bij Rousseaus vriendin Thérèse geprobeerd hebben om de correspondentie tussen Rousseau en mevrouw d'Houdetot in te zien en hun brieven te bemachtigen. Tenminste dat had Thérèse aan Rousseau opgebiecht.

Mevrouw d'Épinay vertelt in haar memoires *Les Contre-Confessions* een andere versie van het verhaal. Dit boek is de tegenhanger van Rousseaus *Bekentenissen* en geeft de visie van mevrouw d'Épinay, Diderot en Grimm op de onderlinge verhoudingen weer. De memoires zijn onder het pseudoniem 'madame de Montbrillant' geschreven en alle personages hebben een andere naam gekregen – zo heet Rousseau in het boek René en Diderot wordt Garnier genoemd. Naderhand is de identiteit van bijna alle personages vastgesteld. Ook de passages die later door mevrouw d'Épinay en Diderot zijn aangepast om Rousseau in een kwaad daglicht te stellen zijn ontmaskerd. Een van die passages is dat mevrouw d'Épinay een anonieme brief over Rousseaus relatie met mevrouw d'Houdetot opvoert die Saint-Lambert zou hebben ontvangen (1177, 1580). Ze heeft die brief waarschijnlijk verzonnen. Waarschijnlijker is dat baron Grimm, die rechtstreeks in contact stond met Saint-Lambert, de boodschap aan hem had doorgebrieft.

Mevrouw d'Épinay suggereert in *Les Contre-Confessions* dat Rousseaus levensgezel Thérèse de anonieme brief aan Saint-Lambert had geschreven. De vraag is dus of Thérèse of mevrouw d'Épinay (of weer een ander) hem heeft ingelicht over de relatie tussen Rousseau en mevrouw d'Houdetot. Hoewel het definitieve antwoord hierop niet kan worden gegeven en ook niet zo interessant is, gaat het erom dat dit soort kwesties in *Bekentenissen* helemaal niet wordt toegelicht en opgehelderd. Dat blijft toch een groot gemis van het boek en alleen al om die reden zou je willen dat ook een deel van *Les Contre-Confessions* van mevrouw d'Épinay in de Privé-domein reeks zou worden uitgegeven. Mede gezien het feit dat samen met Diderot's *Brieven aan Sophie* zo een redelijk compleet beeld van de onderlinge verhoudingen wordt geschilderd. En dat is wenselijk want die verhoudingen waren nogal gecompliceerd.

Zonder aanvullende informatie tast je in *Bekentenissen* zo nu en dan in het duister. Zo wilde mevrouw d'Épinay op een gegeven moment de beroemde arts Tronchin in Genève consulteren. Ze had pijn aan haar borst (vermoedelijk leed ze aan borstkanker). Ze vreesde voor haar leven en wilde dat Rousseau met haar mee zou reizen om haar te steunen. De kwestie met mevrouw d'Houdetot was ogenschijnlijk weer bijgelegd. Dat was mede te danken aan de bemiddeling van Diderot, die Rousseau ervan had weten te overtuigen een bekentenis op papier te zetten en die naar Saint-Lambert te sturen. Hoewel de relatie met mevrouw d'Épinay weer was verbeterd, voelde Rousseau er weinig voor om met haar mee naar Genève te reizen. Hij voerde aan dat zijn eigen gezondheid te slecht was om te reizen en dat hij er te weinig geld voor had (1989:1224).

In *Bekentenissen* schrijft Rousseau dat mevrouw d'Épinay niet naar Genève ging voor haar borst, maar om een andere reden. Volgens Rousseau was het namelijk een publiek geheim dat mevrouw d'Épinay... (521). Rousseau zwijgt er verder over maar hij suggereert dat het bezoek aan dokter Tronchin te maken had met een zwangerschap of een abortus. En hierbij doelde hij duidelijk op mevrouw d'Épinays minnaar baron Grimm (528). Rousseau begreep dan ook niet waarom men van hem wel verlangde dat hij met mevrouw d'Épinay mee zou reizen naar Genève, terwijl men dat niet van bijvoorbeeld Grimm verwachtte. Grimm ging overigens niet mee met mevrouw d'Épinay want hij had zakelijke verplichtingen.

Opnieuw was het Diderot die Rousseaus weigering om met mevrouw d'Épinay te reizen aan de kaak stelde. Hij schreef hem een brief waarop Rousseau woedend reageerde (522). Diderot wees Rousseau op zijn verplichtingen jegens mevrouw d'Épinay. Ook liet hij doorschemeren dat hun vrienden Rousseau van ondankbaarheid zouden betichten als hij niet met haar mee op reis zou gaan.

De hele kwestie roept een aantal vragen op. Waarom waren mevrouw d'Épinay, Diderot en Grimm zo verontwaardigd dat Rousseau niet mee wilde reizen? Was het alleen maar omdat ze Rousseau egoïstisch en ondankbaar vonden? Waarom wijst Diderot in zijn brief aan Rousseau op diens verplichting jegens mevrouw d'Épinay? Waarom zegt hij dat indien Rousseau ook maar iets voor haar voelt hij haar op haar reis naar Genève moet vergezellen (522)? Waarom moest juist Rousseau zonodig mee naar Genève? Was mevrouw d'Épinay echt ziek aan haar borst of was ze zwanger (van Grimm of Rousseau)?

Bekentenissen geeft helaas geen antwoord op die vragen. Feit is wel dat de onenigheid leidde tot het vertrek van Rousseau uit het buitenhuis van mevrouw d'Épinay en leidde tot een definitieve breuk tussen hem en zijn vrienden. Rousseau probeerde zijn gedrag te rechtvaardigen in zijn *Bekentenissen*. Toen hij er in het openbaar delen uit begon voor te dragen liet mevrouw d'Épinay via haar connecties bij de politie het voorlezen verbieden. En om nog meer tegenwicht aan Rousseaus versie te geven schreef mevrouw d'Épinay haar *Contre-Confessions* en stelde de memoires die ze in het verleden al had opgetekend hier en daar wat bij in haar voordeel.

Besluit

Het beeld dat na lezing van *Bekentenissen* blijft hangen is dat Rousseau niet alleen was verwickeld in diverse maatschappelijke controversen, maar ook in allerlei persoonlijke affaires en intriges. In het tweede deel van *Bekentenissen* heeft het laatste zelfs de overhand. Hoewel Rousseau zelf hierin een actieve rol heeft gespeeld was hij niet alleen de oorzaak van al het gekonkel. Dit mag blijken uit het feit dat na de breuk met zijn vrienden het patroon zich ook zonder hem herhaalde.

Deze keer ging het om een vermeende verhouding tussen baron Grimm en mevrouw d'Holbach. Mevrouw d'Épinay beschuldigde mevrouw d'Holbach ervan dat zij haar minnaar had afgepakt. De jaloezie van mevrouw d'Épinay zette de vriendschapsrelaties onder zware druk. Opnieuw mengde Diderot zich in de strijd. Maar hij kreeg van zijn beste vriend Grimm het verwijt dat hij mevrouw d'Épinay verwaarloosde en niet meer opzocht. In zijn *Brieven aan Sophie* (Sophie was Diderot's minnares en grote liefde) spreekt Diderot naar aanleiding daarvan uit dat hij zijn buik vol heeft van zijn vrienden (565). Evenals Rousseau kwam ook hij in conflict met Grimm en mevrouw d'Épinay. De geschiedenis herhaalde zich dus.

Ook Rousseau viel trouwens in herhaling. Na mevrouw de Warens, mevrouw Dupin en mevrouw d'Épinay ontmoette hij opnieuw een vrouwelijke mecenas die hem financierde, namelijk mevrouw de Luxembourg. Als je dit allemaal leest dan lijkt het alsof je in een grote, zich repeterende soap bent beland. Het tweede deel van *Bekentenissen* geeft zo nu en dan zeker die indruk.

Wie vreest in *Bekentenissen* allerlei hoogdravende beschouwingen over filosofische kwesties door te moeten worstelen kan absoluut gerust zijn. Als je daarentegen verwacht meer te weten

te komen over Rousseaus denkbeelden en de filosofische debatten uit zijn tijd – en daar had ik zelf op gehoopt – dan kom je bedrogen uit. Niettemin is het een heel interessant boek over een belangrijke filosoof van de Verlichting, een markante persoonlijkheid en een boeiend tijdperk. Bovendien wordt *Bekentenissen* gezien als de eerste moderne autobiografie en alleen al daarom is deze uitgave essentieel en een van de hoogtepunten uit de Privé-domein reeks.

Natuurlijk, er is ook wat op aan te merken. De gebrekkige annotatie is een belangrijke tekortkoming. Rousseau is ook tamelijk breedspakig. Het boek is desondanks goed leesbaar en dat is de verdienste van Leo van Maris, de vertaler. Zo nu en dan word je wel moe van Rousseaus consequente poging om vooral zijn eigen straatje schoon te vegen.

En dan is er nog de uitgave. Puristen zullen het betreuren dat *Bekentenissen* (evenals Diderot's *Brieven aan Sophie*) is verschenen als gebonden boek en niet als paperback. Daarmee wijken beide boeken af van de rest van de reeks. Natuurlijk heeft die uitgave te maken met de omvang van beide werken, resp. 770 p. en 746 p. Niettemin had de echte liefhebber natuurlijk liever twee delen gezien, zoals dat vroeger gebruikelijk was.

Bekentenissen voldoet aan het criterium dat Boudewijn Büch ooit treffend verwoordde in Het Parool: "Wat zoek je in een dagboek als lezer? Laat ik nu maar eerlijk zijn: de gemeenste roddels, de geniepigste onthullingen en de intiemste details." (1984:9). Lezers die vooral hiernaar op zoek zijn komen in *Bekentenissen* behoorlijk aan hun trekken. En als het boek uit is heb je nog steeds honger, want je wil natuurlijk het fijne weten van al die onopgehelderde affaires en ruzies. En dus wachten we met smart op de uitgave in Privé-domein van *Les Contre-Confessions* van Madame de Montbrillant, alias Madame d'Épinay, voor nog veel meer achterklap, intriges en intieme onthullingen.

Literatuur

- 1995 Denis Diderot, *Brieven aan Sophie*, De Arbeiderspers (nog leverbaar)
- 1989 Madame D'Épinay, *Les Contre-Confessions*, Histoire de Madame de Montbrillant, Mercure de France
- 1980 Ton Lemaire, *Het Vertoog over de Ongelijkheid van Jean-Jacques Rousseau*, AMBO
- 1984 Martin Ros en Emile Brugman, Privé-domein 1966-1984, De Arbeiderspers
- 1996 Jean-Jacques Rousseau, *Bekentenissen*, De Arbeiderspers (nog leverbaar)
- 1994 Jean-Jacques Rousseau, *Overpeinzingen van een eenzame wandelaar*, L.J. Veen
- 1989 Simon Schama, *Burgers, Een kroniek van de Franse Revolutie*. Uitgeverij Contact
- 1979 Albert Soboul, *De Franse Revolutie*, deel 1 en deel 2, Van Gennep

De afbeeldingen zijn afkomstig uit Wikipedia